

Machlien Vlasblom

'WIJ WAREN SUPERMANNEN'

JAN EN HERMAN HEUKELS
BROERS, FOTOGRAFEN,
NATIONAALSOCIALISTEN

Boom - Amsterdam

Deze uitgave is tot stand gekomen met financiële steun van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten (www.fondsbjp.nl), het Prins Bernhard Cultuurfonds, het Mondriaan Fonds, het Hendrik Muller Fonds en de Gravin van Bylandt Stichting.

Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem
Verzorging binnenwerk: Peter Tychon

© 2022 Machlien Vlasblom en Boom uitgevers Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van (een) gedeelte (n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 978 90 2442 555 6
NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

www.machlien.nl
www.wijwarensupermannen.nl

INHOUD

Woord vooraf 7

1. De familie Heukels in Zwolle 13
'Wat Heukels doet, doet Heukels goed'

2. Herman als nationaalsocialist 63
'Herman Heukels zegt hierbij alle lidmaatschappen en alle donaties van alle verenigingen op, uitgezonderd de N.S.B.'

3. Jan als ss-Kriegsberichter 131
'Wij hebben één groot ideaal en daarvoor zullen wij vechten en strijden, dat is voor een ontjoodsch[t] Germanendom'

4. Herman in Amsterdam 159
'Dankzij H. uit Zwolle ben ik heden op transport'

5. Herman en Jan: het einde nadert 203
'Duitschland verliest de oorlog. Gelukkig, ik heb ze leeren haten'

6. Herman terug in Nederland 243
'Ik zit hier tusschen de oorlogsmisdagers en ik hoop dat ik daar niet tusschen behoor'

7. Jan na de oorlog 283
'Ik meen van mij te kunnen zeggen dat ik een degelijk mensch ben geworden'

Epiloog 311

Nawoord 313
'Weten ze het hier van mijn broers?'

Verantwoording en dankwoord 316

Noten 323

Bronnen 351

Illustratieverantwoording 360

Personenregister 361

Tijdlijn Jan en Herman 367-368

WOORD VOORAF

In mijn hoofd gaat de heele dag alles door, mijn jeugd, Ali, de kinderen, jullie allemaal, de ss, de Caliente, de oorlog, pro en anti, mensen die ik leerde kennen, bolsjewisme, geloof en ongeloof, illegalen en Nazi's. Hitler en Stalin, de fotografie en dat is een vicieuze cirkel waar ik nooit uitkom. En dan die mensen die door mij naar Duitschland kwamen, hoeveel zijn er gewond of dood van? De Joden. De onmacht om de kinderen eens te zien. En dan dat spotten op de Bijbel en dat vloeken wat we deden. Hoe ruwer hoe mooier. En spotten met huwelijksbanden en vaderland. Wij waren supermannen. Wat is er nu van overgebleven?¹

Dit schreef voormalig persfotograaf Herman Heukels aan zijn familie toen hij in april 1947 geïnterneerd zat op landgoed Avegoor, een voormalige school van de Nederlandsche ss (Schutzstaffel). Op deze ss-Schule werden vanaf 1941 jongens ideologisch en fysiek gevormd tot 'ss-mannen'. De Zwolenaar had zich kort na de Duitse bezetting achter het nationaalsocialisme geschaard en zette vervolgens zijn kwaliteiten in om de denkbeelden van deze ideologie op fotopapier vast te leggen. Het waren juist ss-mannen die tijdens de oorlog veelvuldig voor zijn lens verschenen. Strakke kaaklijnen, een vastberaden blik, een blonde coup, een laag camerastandpunt. Herman wist precies hoe hij deze mannen als heroïsche helden kon neerzetten, zonder dat ze dit waren. De gewenste beeldtaal van het nationaalsocialisme sprak hij feilloos, zo bleek. Het waren foto's waarmee hij gedurende de bezetting naam maakte.

Hermans foto's van de grote razzia op de overgebleven joodse inwoners van Amsterdam op 20 juni 1943 zouden daarentegen na de oorlog uitgroeien tot iconische beelden van de jodenvervolging. De beelden zouden de oorlog namelijk overleven, in tegenstelling tot veel van de joodse slachtoffers die Herman vastlegde. Een aantal van de dramatische foto's die hij maakte verschenen in de eerste grote standaardwerken over de Tweede Wereldoorlog van Abel Herzberg, Jacques Presser en Loe de Jong, als ook in de televisieserie *De Bezetting*, eveneens van de hand van De Jong.² In Duitsland verscheen in 1960 het eerste fotoboek van de jodenvervolging: *Der gelbe Stern. Die Judenverfolgung in Europa 1933 bis 1945*. Het boek bevat bijna tweehonderd

foto's die de vervolging in alle gruwelijkheid laten zien. Op de omslag prijkt een van Hermans foto's, gemaakt op het Olympiaplein en in het boek zelf is ook ruime aandacht voor de foto's uit Amsterdam. Nu zijn de beelden terug te vinden in tal van publicaties, tentoonstellingen, televisie-uitzendingen, lesmateriaal en onlinecontent. Nationaal en internationaal. Van Auschwitz tot aan de Verenigde Staten. Het feit dat Herman zijn camera richtte op gezinnen en ook enkele individuen, onvrijwillig portretteert, brengt de vervolging dichtbij en geeft een gezicht aan deze dramatische gebeurtenissen.

Het was 2016 toen ik aan de keukentafel las over 'joden, illegalen, Hitler, fotografie en supermannen'. Voor me lagen enveloppen, brieven en foto's uitgestald, afkomstig uit het familiearchief van Gerard Visser. Hij had me na enig aandringen zover gekregen om een blik te werpen op het onbekende archief dat in zijn bezit was. Hoewel mijn interesse en expertise bij beladen geschiedenissen uit de Tweede Wereldoorlog ligt, was ik terughoudend vanwege mijn benauwdheid voor ellenlange stambomen of slecht leesbare handschriften. We hadden elkaar een paar jaar eerder leren kennen en hij wist van mijn achtergrond als historica. Reden voor hem om me dit archief voor te leggen, waar eigenlijk niemand binnen de familie meer het fijne van wist.

Het ging om twee broers van zijn oma: Jan en Herman Heukels. Hun geschiedenis was hem onbekend, behalve dan dat ze iets bij de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) hadden gedaan. Wie waren de mannen wier brieven en foto's nu in zijn bezit waren? Waarom was dit archief er überhaupt? Welke geschiedenis zit er achter de familiefoto's? Zijn vragen werden ook mijn vragen en vormden de directe aanleiding voor dit onderzoek. We lazen gezamenlijk de brieven door, wat tot meer vragen dan antwoorden leidde. Waar heeft Herman het nu eigenlijk over in bovenstaand citaat? Wie zijn er door hem naar Duitsland gegaan? Wat bedoelt hij met de joden? Waarom is hij onmachtig om zijn kinderen te zien? Had hij die? En waarom gebruikt hij de term supermannen als hij reflecteert op dat wat er gebeurd is? Refereerde hij met zijn woorden wellicht aan de in 1938 voor het eerst verschenen Amerikaanse stripheld *Superman*? De man met bovenmenselijke krachten die het opneemt tegen schurken? Een personage waar propagandisten van dromen en dat zich tijdens de Tweede Wereldoorlog tegen de nazi's richtte. Of is het een verwijzing naar de nationaalsocialistische Übermensch, een term met een racistische lading die ver afstaat van de betekenis die Friedrich Nietzsche ooit aan het begrip had gegeven.

Het onderzoek kreeg voor mij nog meer relevantie toen ik me realiseerde dat de foto's en brieven afkomstig waren van de man die de foto's op 20 juni

1943 had gemaakt, beelden die inmiddels wereldwijd bekendheid genieten terwijl er nooit uitvoerig onderzoek is gedaan naar de fotograaf. Het onderzoek leek een nieuw perspectief te kunnen bieden op bekende beelden, die bovendien volop gebruikt worden zonder dat er enige kennis geboden wordt over de context waarin ze gemaakt zijn. Dat dit belangrijk is, is evident.

Wanneer de fotograaf een foto maakt, stopt hij subjectieve elementen in het beeld zoals fantasie of herinnering. Hij fotografeert zijn onderwerpen vanuit projectie of identificatie en is daarom nooit objectief. De subjectieve elementen worden in de opname meegenomen, bewust of onbewust, en dat vindt zijn weerslag in het beeld. Daarom verwijst de foto naar een unieke werkelijkheid en wel de werkelijkheid zoals die door de fotograaf is gezien en gekozen. De foto verwijst naar een moment dat ontstaan is door toeval of bewuste ingrepen. De foto krijgt hierdoor, hoe afhankelijk ook van haar origineel, de werkelijkheid, een extra dimensie: de subjectieve beleving van de fotograaf,

zo schrijft fotograaf en vakspecialist Ton Hendriks in zijn boek *Beeldspraak. Fotografie als visuele communicatie*.³ Wie was de man die voor een ideologie koos die de democratie ondergroef, terwijl hij deze als (foto)journalist juist had kunnen beschermen? Hoe verhouden deze foto's zich tot zijn eerdere werk als (pers)fotograaf en zijn persoonlijke overtuigingen en drijfveren?

Terwijl Herman vanuit het Gelderse Avegoor bij Ellecom depressieve brieven stuurde aan zijn familie en advocaat, bevond zijn broer Jan zich nog in Amerikaanse gevangenschap in Duitsland. Na zijn vrijlating korte tijd later waagde hij het niet om zich in Nederland te vertonen. Net als Herman meldde hij zich vrijwillig bij de ss en gebruikte hij zijn camera als wapen tegenover de vijanden van nazi-Duitsland. Maar anders dan zijn broer had Jan niet veel te verliezen of naar terug te keren. Het is de reden dat hij zich na zijn vrijlating terugtrok in een Duits bergdorpje nabij de Oostenrijkse grens. Evenals tijdens de oorlog schreef hij brieven naar zijn ouderlijk huis in Zwolle, dit keer over de besneeuwde bergtoppen en over zijn jodelende dorpsgenoten. Zijn brieven, geschreven tussen 1941 en 1950, bleken eveneens bewaard in het familiearchief.

Gaandeweg het onderzoek stelden we onze vragen en ambities bij, ingegeven door de resultaten die archiefbezoeken opleverden en het verhaal dat daarmee ontstond. Dit verhaal ging verder ging dan foto's of familie alleen. Wat begon als een keukentafelproject, liep uit tot een diepgravend onder-

zoek met dit boek als eindresultaat. Doel was om tot een reconstructie, in woord en beeld, te komen van het leven van deze beide broers, met daarbij ruime aandacht voor de periode voor en na de oorlog. Wat dreef hen? Hoe kan het dat zowel de lakse Jan als de fanatieke Herman een plek vonden in het nationaalsocialisme? In hoeverre vormt de oorlog een breuk met hun verleden? Wat deed Jan eigenlijk in het 'oosten', zoals hij het in zijn brieven noemt?

Het boek is chronologisch opgebouwd. Na een introducerend hoofdstuk over de familie Heukels wisselen de broers elkaar af. Soms is daarbij een klein stapje terug in de tijd onvermijdelijk. Het levensverhaal van Herman is bijna in zijn geheel gereconstrueerd op basis van primaire bronnen: brieven, foto's, getuigenverklaringen en bewijsmateriaal dat na de oorlog verzameld is, afkomstig uit zowel het familiearchief als andere archiefinstanties. Zijn werk als persfotograaf maakte van hem reeds voor de oorlog een publiek figuur in Zwolle, wat zich uit in het beschikbare bronmateriaal. Jan was een ander type, zoals uit dit boek zal blijken. Zijn fotografische nalatenschap is beduidend minder omvangrijk dan die van zijn broer, en in de vele brieven die Jan naar Zwolle schreef, schrijft hij weliswaar veel maar zegt hij weinig. Het maakt dat de reconstructie van het levensverhaal van Jan gebaseerd is op zowel archief- als literatuuronderzoek. Lees Gerard Vissers route naar dit eindresultaat in zijn persoonlijke nawoord 'Weten ze het hier van mijn broers?'. In de Verantwoording & dankwoord licht ik mijn afwegingen en keuzes toe.

Machlien Vlasblom

ZWOLLE IN DE JAREN DERTIG EN VEERTIG

1. Woonhuis en winkel Heukels, Luttekestraat 4
2. Grote Kerk
3. Grote Markt
4. Peperbus
5. Woonhuis familie Wijnberg, Voorstraat 24
Woonhuis familie Walg, Voorstraat 26
6. Woonadres ouders en zussen Heukels,
Ter Pelkwijkpark 7a
7. Synagoge
8. Sassenpoort
9. Rechtbank (nu: de Fundatie)
10. Kantoor Beauftragte Werner Schröder,
Potgietersingel 4
11. Plantagekerk
12. Huis van Bewaring (nu: hotel De Librije)

DE FAMILIE HEUKELS IN ZWOLLE

‘Wat Heukels doet, doet Heukels goed’

JEUGD

Het is een zonnige vrijdagmiddag in Zwolle, 24 juli 1904. In de schaduw van de Groote Kerk (nu: de Grote of Sint-Michaëlskerk) rijdt een tram die wordt voortgetrokken door een paard. Er is volop bedrijvigheid in de karakteristieke Luttekestraat. Dit kan ook niet anders: de ‘kleine’ straat waarover de paardentram rijdt, is een van de belangrijkste verkeersaders van de stad. En hoewel smal is het ook een vrij lange straat waar vanaf het einde van de negentiende eeuw veel voorgevels zijn vervangen door winkelpuien. Op dit deel van de Luttekestraat bevinden zich koffiehuis Tramweg, een apotheek, een tinnegieter en een winkeltje in koloniale waren.¹ Tijdens het borreluur is het vaak druk op Luttekestraat 10, hier is café-restaurant Frans Vulker gevestigd, en de paardentram stopt er dan ook regelmatig. Een van de monumentale panden in de straat staat in de steigers: Luttekestraat 4. In de hoogte werken bouwvakkers zich in de felle zomerzon in het zweet. Achter het pand torent de Peperbus, de toren van de Onze-Lieve-Vrouwe-kapel, (nu: Basiliek van Onze-Lieve-Vrouw-ten-Hemelopneming), boven alle andere gebouwen in de binnenstad uit. De andere kant van Luttekestraat 4 biedt een fantastisch uitzicht op de kerk en het plein ervoor, de Groote Markt. Voor de steiger spelen de hele dag al kinderen, die nu even plaats moeten maken voor het zwoegende paard. Wanneer de tram de steiger is gepasseerd, klinkt er plotseling een donderend geraas.

Passagiers kijken verschrikt achterom. Even lijkt het alsof de steiger is ingestort inclusief de hierop werkzame bouwvakkers, maar dat blijkt niet het geval. Een grote partij stenen die opgestapeld lag achter een schot is gaan kruien en vervolgens met schot en al op de Luttekestraat terecht gekomen. Gelukkig

Het gezin Heukels met de jonge Jan, Herman en Annie, circa 1909.

*Prentbriefkaart Zwolle,
midden jaren dertig.
Op de achtergrond is
de Peperbus te zien.
Op de voorgrond
Luttekestraat 4, met op
de begane grond het
Foto- en Brillenhuis.*

zijn er geen kinderen gewond geraakt en eenieder komt met de schrik vrij.² Zo ook de bewoners van het bewuste pand: de 38-jarige horlogemaker Gerrit Jan Heukels en zijn 24-jarige echtgenote Oegjen Holtrust. Een klein jaar geleden, 17 november 1903, zijn ze getrouwd en betrokken ze Luttekestraat 4. Oegjen was aanvankelijk Gerrit Jans huishoudster. Het pand waar ze nu wonen, vormde eeuwenlang één geheel met Luttekestraat 2 en functioneerde als waag van de stad Zwolle.

Het is dit grote, historische pand dat nu het thuis vormt van het echtpaar Heukels. In feite zijn het twee panden, het naastgelegen Luttekestraat 4a is

Het gezin Heukels, circa 1919. V.l.n.r.: Martha, Dientje, Gerrit Jan (staand), Herman, Oegjen, Annie en Jan.

ook eigendom van Gerrit Jan en wordt verhuurd.³ Oegjen is dochter van een slager en komt uit een gezin van negen kinderen van wie er drie op jonge leeftijd overleden. De vader van Gerrit Jan, Johannes Heukels, was visser. Gerrit Jan is de jongste uit een gezin van drie kinderen. Voorafgaand aan zijn huwelijk met Oegjen woont hij met zijn moeder aan de Luttekestraat A91, waar hij een zaak in horloges en goud- en zilverwerken bestiert. Na de bruiloft verhuist zijn 67-jarige moeder met hem mee. Het duurt niet lang of Oegjen is zwanger. Wellicht ter voorbereiding op de geboorte van hun eerste kind ondergaat Luttekestraat 4 een verbouwing onder leiding van de Zwolse architect G.G. Post, die in de jaren die volgen meer panden aan de Luttekestraat onder handen zal nemen. Er komt een grote erker en het pand wordt geheel in de door hem gehanteerde Jugendstilvormen verbouwd. Op de gevel komt 1904 te staan, het jaar van de verbouwing, maar tevens het geboortjaar van het eerste kind van het echtpaar Heukels.

Ruim een maand na het incident met de stenen, op 31 augustus 1904, bevalt Oegjen namelijk van haar eerste kind: Jan. Twee jaar later, op 8 juni

1906, volgt Herman. Jan is vernoemd naar de opa van zijn vader, en Herman wordt, volgens traditie, vernoemd naar Hermannus Holtrust, de opa van zijn moeder.⁴ De twee broertjes krijgen nog drie zusjes. Annie (Johanna) wordt op 26 juni 1907 geboren. Op 24 april 1914 volgt Martha, en Dientje, geboren op 22 mei 1917, maakt het gezin compleet.

Voor de introverte Gerrit Jan is de hectiek van een gezin met vijf kinderen soms heftig; hij trekt zich graag terug in de relatieve rust van zijn winkel, die inmiddels verplaatst is naar het nieuwe woonadres.⁵ Ook schildert hij graag. De rust van Gerrit Jan staat in schril contrast tot het karakter van zijn vrouw. De kleine Oegjen is grappig, altijd in voor een geintje en een enorme flapuit. Jan zal zich later met een glimlach herinneren dat zijn moeder iets te nieuwsgierig was naar de buurvrouw. Toen ze zich vooroverboog, klapte het raam dicht en Oegjen zat vast. Schaamte overheerste en Oegjen besloot zich vooral stil te houden en geen hulp te roepen. Het gevolg was dat ze lange tijd in haar benarde positie heeft moeten doorbrengen.⁶

Het gezin groeit op in relatieve welvaart in het drukke centrum van een stad die volop in ontwikkeling is. Technologische ontwikkelingen, verbeteringen in de gezondheidszorg, emancipatie en een toenemende democratisering zorgen net zoals in de rest van Nederland voor een modernisering. Tegelijkertijd vormt de stad een belangrijke schakel naar het veelal meer behoudende omringende platteland. De wekelijkse markten in de stad worden drukbezocht door boeren uit de wijde omgeving.⁷

In Zwolle uit de modernisering zich onder meer in een steeds betere bereikbaarheid. De tram die door de Luttekestraat rijdt, vanaf 1885 verzorgd door de particuliere Zwolsche Tramweg Maatschappij, is hier een voorbeeld van. Ook worden verschillende spoorlijnen aangelegd, waardoor verbindingen ontstaan tussen Zwolle en onder andere Apeldoorn, Blokzijl en Nunspeet. De binnenscheepvaart neemt eveneens een grote vlucht.

Zwolle groeit tussen 1899 en 1920 van 30.560 naar 35.743 inwoners.⁸ Buiten het centrum verrijzen tal van nieuwe woningen, waardoor de stad ook in grondoppervlak flink groeit. Ontwikkelingen op politiek terrein, zoals de Eerste Wereldoorlog, ontgaan Zwolle niet. Vanaf 1914 worden er Belgische vluchtelingen opgevangen in de voormalige Broerenkazerne.

De broers en zusjes Heukels zullen hier in hun kindertijd weinig van merken. Hun wereld is klein en ze zijn ongetwijfeld meer geïntrigeerd door de glimmende sieraden in de zaak van vader dan door politiek. Spelen doen ze onder de oude kastanjabomen op het schaduwrijke plaatsje achter de kerk.⁹ Hier ontmoeten ze hun buurtgenootjes of hebben lol bij de oude waterpomp.

De daktuin van Luttekestraat 4.

Ook op de Grootte Markt is voor jonge kinderen altijd wat te beleven. Dientje zal later vertellen dat zij en haar zusjes als kind een beetje bang voor broer Herman zijn omdat hij hen soms pest. Tijdens de Zwolse kermis, jaarlijks in augustus, staat de binnenstad op haar kop. Zo kunnen een zesjarige Jan en vierjarige Herman in 1911 'de grootste rat ter wereld' of een aapje met glimmende zwarte oogjes bewonderen in een kermistent die vlak bij hun huis staat. In de tent bivakkeert ook een 'geleerd paard', Diana, dat kan rekenen, klokkijken en vast kan stellen of een horloge van nikkel of van zilver is.¹⁰ Een uitermate handig dier dat zo aan slag zou kunnen in de werkplaats van pa.

Uniek aan Luttekestraat 4 is de tuin, gerealiseerd op het dak. De plek biedt een prachtig uitzicht op Zwolle. Aan de ene kant torent de karakteristieke Peperbus hoog boven de rode daken uit, terwijl aan de andere kant de katholieke Grootte Kerk staat. Boven op het voorportaal van deze kerk staat een beeld van de Bijbelse aartsengel Michaël, de schutspatroon van de stad.

Links Herman en Jan. Wie de anderen zijn, is niet bekend.

Herman en Jan.

Een jonge Herman op een briefkaart. Op de achterzijde staat een tekstje van Jan die een onbekend familielid op ludieke wijze feliciteert en daarbij diens familie 'zeer deftig en bestudeerd' noemt.

Het gezin Heukels is gereformeerd. Op warme zomeravonden klinken er door de openstaande ramen psalmen in de Luttekestraat. Binnen is het hele gezin dan neergestreken rondom het harmonium, een traporgel, en zingt uit volle borst mee.¹¹ Op zondag bezoekt de familie de diensten van de gereformeerde Plantagekerk aan het Ter Pelkwijkpark. Vader Heukels is er ouderling.¹² Hier maken de kinderen kennis met de Bijbel. Zo horen de broertjes over Kaïn en Abel, Jakob en Ezau en Jozef en zijn broers – verhalen waarin broers elkaar respectievelijk vermoorden, bedriegen en verraden. Dit alles als gevolg van de zonde in de wereld. Herman en Jan horen daarentegen ook verhalen vol hoop, liefde en vergeving. Bij een van die verhalen gaat Jan altijd wat rechter op het kerkbankje zitten. Hij vindt het verhaal van de verloren zoon prachtig. In deze gelijkenis verwelkomt een vader vol liefde zijn verloren gewaande zoon, ofschoon deze zojuist zijn erfenisdeel verkwanseld heeft aan alles wat God verboden heeft. Het is een verhaal waar Jan zich later sterk mee zal identificeren. De kinderen Heukels zitten in deze tijd, vermoedelijk, op de gereformeerde school aan de Schoutensteeg (nu: Samuel Hirschstraat). Hier maken ze ongetwijfeld kennis met de *Schoolflora van Nederland*, een standaardwerk over de natuur, van de hand van H. Heukels. Hoewel deze Hendrik Heukels eveneens afkomstig is uit Overijssel is hij voor zover bekend geen familie. De school ligt een klein stukje lopen van de Luttekestraat. De synagoge van Zwolle bevindt zich vanaf 1899 eveneens aan de Schoutensteeg en staat sinds 1902 onder leiding van opperrabbin van Overijssel Samuel Juda Hirsch. In Zwolle is een actieve joodse gemeente. Oegjen wordt op sabbat weleens gevraagd om – als sjabbesgoj – het vuur aan te steken bij een gezin dat in de buurt woont.¹³

Op donderdag 13 en vrijdag 14 januari 1916 is de dagelijkse route naar school plots versperd: een groot deel van de binnenstad staat vol water. Een krachtige noordwesterstorm heeft het water van de Zuiderzee via het Zwartewater de stad ingejaagd.¹⁴ Een grote overstroming in het centrum is het gevolg.

Een paar jaar later staat de binnenstad opnieuw op haar kop, nu niet door hoog water maar door hoog bezoek. Niemand minder dan koningin Wilhelmina en prins Hendrik bezoeken op 27 en 28 mei 1921 de Overijsselse hoofdstad. De rijtoer per koets leidt het koninklijk gezelschap ook door de Luttekestraat waar op nummer 4 de vlag uithangt en de erker goed zicht biedt op de wuivende Wilhelmina.¹⁵

Na de lagere school gaat Herman naar de (m)ulo, de afkorting van (meer) uitgebreid lager onderwijs. De kansen die deze vierjarige opleiding Herman

Herman met vrienden, midden jaren twintig.

Jan op 22-jarige leeftijd, 1926.

Jan midden jaren twintig.

*Dientje op het dak van
Lutkestraat 4, 1932.*

biedt, pakt hij echter niet aan: hij verlaat de school zonder diploma. Vervolgens gaat hij als leerling-bakker aan de slag bij bakkerij Moosdorff aan de Groeneweg. Na een jaar vertrekt hij naar banketbakkerij Veenhuizen in Zutphen. Hier werkt hij een jaar als knecht om vervolgens korte tijd in dienst te zijn als banketbakker in een hotel in Zandvoort.¹⁶ Broer Jan gaat ook de wijde wereld in. Hij werkt in 1926 een jaar in Haarlem als opticien.¹⁷ Beide jongens zullen echter spoedig terugkeren naar het vertrouwde nest. De drie zusjes volgen verschillende opleidingen. Dientje doorloopt de mulo wel met succes en gaat daarna naar de hogere burgerschool (hbs). Deze opleiding moet ze in het vierde jaar stopzetten vanwege migraine. Annie is meer praktisch ingesteld en doorloopt verschillende cursussen op het gebied van maatschappelijk werk. Martha is een pientere meid en gaat in de jaren dertig aan de slag als telefoniste.¹⁸